

Н. М. Торкут,
доктор філологічних наук, професор, професор
Запорізького національного університету,
провідний науковий співробітник відділу зарубіжних і слов'янських літератур,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
почесний старший науковий співробітник Шекспірівського інституту (Стретфорд-
на-Ейвоні, Велика Британія)
С. О. Дейнека,
аспірантка відділу зарубіжних і слов'янських літератур,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШЕКСПІРІАНИ: ДОСВІД МУЛЬТИМЕДІЙНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Сторінки історії української шекспіріани містять інформацію про численні мистецькі здобутки її творців [Ваніна 1964; Гарбузюк 2011; Мороз 1986; Торкут 2015; Черняк 2020; Шаповалова 1976] і водночас відображають, наскільки складними були драматичні колізії процесу виборювання українцями права на «власного Шекспіра» [Макарик 1995; Лазаренко 2013; Москвітіна 2018; Торкут 2016; Черняк 2010; Черняк 2012].

Перші знайомства українців з творчістю англійського генія припадають на кінець XVIII – початок XIX століть, коли мандрівні трупи німецькомовних і польськомовних театрів ставили Шекспірівські вистави на Галичині й гастролювали з ними територією Російської імперії. Вже у XIX столітті українська еліта добре усвідомлювала, наскільки важливим для української культури і подальших шляхів розвитку українського народу як нації є творчість Шекспіра. Свідченням тому є вірш П. Куліша «До Шекспіра», де автор, який поставив собі за мету перекласти двадцять сім п'єс великого англійця, називає його «Світилом творчості» «Гомером новосвіту», з-поміж культурників «найпершим воеводою» [Куліш 1882]. Загальновідомо, що жорстка репресивна політика царського уряду Російської імперії (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) забороняла використовувати українську мову в сфері освіти, релігії та культури. В цьому контексті поява перших перекладів Шекспірових творів українською мовою («Макбет» та «Як козам роги виправляють» Ю. Федьковича, 1872; «Король Лір» (уривок) І Франка, 1878; «Гамлет» М. Старицького, 1882; «Комедія помилок», «Отелло, Венеційський мурин» і «Троїл та Крессада» П. Куліша, 1882; «Буря» (уривок) І Франка, 1884; «Король Лір» Панаса Мирного, 1897; «Макбет, I Дія» Лесі Українки, 1898; «Гамлет» П. Куліша, 1899; «Юлій Цезар» та «Коріолан» П. Куліша, 1900) була проявом культурного спротиву імперській політиці.

В радянській Україні першої половини XX століття ситуація з рецепцією творів Шекспіра виявилася вельми непростою: з одного боку, його твори активно перекладалися українською мовою і ставилися на сценах українських театрів, з іншого боку, чимало перекладачів і театральних діячів, чия творчість була пов'язана з Шекспіром, стали жертвами сталінського терору: були звинувачені в буржуазному націоналізмі, репресовані, навіть страчені тоталітарною комуністичною владою (Гнат Хоткевич, Лесь Курбас, Леонід Гребінка та ін.). Наукова інтерпретація Барда в Україні тих часів, як і в радянському літературознавстві в цілому, нерідко зводилася до міфологізації, згідно з якою ренесансний геній поставав як письменник-реаліст, чийї симпатії завжди на боці трудового народу (детальніше див.: [Черняк 2013])

Шекспірівські постановки українських театрів, які не відповідали загальній ідеологічно детермінованій лінії, тривалий час або згадувалися виключно в негативному ключі, або повністю замовчувалися на теренах СРСР. Так, приміром, «Макбет» (1924) геніального режисера Леся Курбаса, який спочатку викликав неймовірний захват публіки і жваві дискусії у колах критиків, згодом був проголошений «формалістичним кривлянням» і «проявом українського націоналізму» [Макарик 2010, с. 240-245], що зрештою призвело

до втрати митця в урочищі Сандармох. Серед шекспірівських вистав, про які в радянські часи не згадувалося в жодній із шекспірознавчих праць чи театральних енциклопедій, – «Гамлет», поставлений Йосипом Гірняком, колегою і учнем Леся Курбаса, на сцені Львівського оперного театру 21 вересня 1943 року.

Вісімдесятилітній ювілей цієї постановки припав на час повномасштабної російсько-української війни, тож однією із форм збереження пам'яті про цю прапрем'єру стало створення віртуального музею «#ГАМЛЕТ_UA: Акт 1, Сцена 1943». Він має на меті не лише мультимедійну репрезентацію інформації про виставу та її творців, але й формування у відвідувачів цілісної панорами розвитку української гамлетіани в період 1860-1940-х рр. Авторкою ідеї створення такого музею була професорка Майя Гарбузюк (1965-2023), відома театрознавиця, з під пера якої вийшли десятки шекспірознавчих праць (детальніше див.: [Торкут 2023]). Активно підтриманий британськими колегами – професоркою Відкритого університету Ніколою Ватсон (Лондон) та директором Шекспірівського інституту Бірмінгемського університету професором Майклом Добсоном, цей проєкт був успішно реалізований спільними зусиллями Українського міжуніверситетського шекспірівського центру (керівник – професорка Наталія Торкут), кафедри театрознавства та акторської майстерності ЛНУ ім. І. Франка (керівник творчої групи – кандидат мистецтвознавства, доцент Роман Лаврентій).

Матеріали для музею надали співробітники відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України (кандидат філологічних наук Наталія Лисенко), Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького, Панаса Саксаганського (кандидат філологічних наук Олена Драгомирецька, кандидат філологічних наук Ольга Гураль, с.н.с. Руслана Товкес), Львівської національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (кандидат історичних наук Мирослава Дядюк), Мистецький музей Леся Курбаса у Самборі (Любов Тепла), Український музей в Нью-Йорку (Марія Шуст, Марія Певна), а також дружина перекладача Михайла Рудницького Людмила та відома шекспірознавиця, доцентка Ольга Лучук.

Експозиція створеного віртуального музею, який всі бажаючі можуть відвідати за посиланням (<https://www.artsteps.com/view/657d8dcb3e7698b59c6de2a7>), включає десять тематичних залів. Перші чотири зали репрезентують історію українських перекладів «Гамлета», а наступні присвячені прапрем'єрі, яка відбулася в окупованому гітлерівськими військами Львові. Значна увага приділена репрезентації документальних матеріалів (сторінки рукописів і першодруків, фото, афіш, малюнків та ін.) та висвітленню подальшої долі творців української гамлетіани першої половини ХХ століття.

Білінгвальний характер експозиції, яка представлена українською і англійською мовами, покликаний сприяти активному залученню зарубіжної аудиторії, що згідно із концепцією музею сприятиме деколонізації знання про Україну в світі.

Література:

1. Ваніна І. Українська шекспіріана. До історії втілення п'єс Шекспіра на українській сцені. Київ : Мистецтво, 1964.
2. Гарбузюк М. Національна прапрем'єра «Гамлета» в українському театрознавстві другої половини ХХ ст. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2003. Т. ССXLV. *Праці Театрознавчої комісії*. С. 325-338.
3. Гарбузюк М. Театральна Шекспіріана Михайла Рудницького. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія Мистецтвознавство*. Львів, 2010. Вип. 9. С. 3–15.
4. Гарбузюк М. Українські переклади «Гамлета» Вільяма Шекспіра в контексті розвитку національного театру. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2011. Т. ССLXII. *Праці Театрознавчої комісії*. С. 80–98.

5. Куліш П. До Шекспіра. <https://libruk.com.ua/works/kulish-panteleimon/khutorna-poeziia-zbirka/>
6. Макарик І. «Гамлет» і проблема зволікання: Шекспір в Україні. *Світовид*, 4:21. 1995. С.75–89.
7. Макарик І. Перетворення Шекспіра. Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років. Київ : Ніка-центр, 2010.
8. Мороз М. В. Шекспір в Українській РСР. Бібліографічний покажчик. *Вільям Шекспір. Твори в шести томах*. Київ – Дніпро, 1986, Т.6. С.803-832.
9. Торкут Н. Український шекспірівський центр: між викликом і покликом / Всесвіт. – 2016. – № 3-4. – С. 164-168.
10. Торкут Н. Українська театральна шекспіріана в наукових студіях, житті та креативних проєктах Майї Гарбузюк: масштаб особистості в контексті часу. *Ренесансні студії*. 2023. Випуск 37-38. С.4 -22.
11. Черняк Ю.І. Шекспірівський дискурс в Україні ХІХ ст.: специфіка і механізми структурування. *Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки»*. Запоріжжя : КПУ, 2010. № 3. С. 42–46.
12. Черняк Ю.І. Перші українські переклади В. Шекспіра в ідеологічному контексті доби. *Манускрипт: літературно-художній і культурологічний альманах*. Сімферополь : СГТ, 2012. С. 6-19.
13. Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі. Львів : Вища школа, 1976.
14. Lazarenko D. “Hamlet in Ukraine: the art of power and the power of art.” *Romanian Shakespeare Journal*. Year I, Issue 1, biannual publication. Bucharest: Hyperion University and Tracus Arte Publishing House, 2012. P. 64-73.
15. Moskvitina D. “Shakespeare cut and refashioned: the Ukrainian translation of Hamlet made by Hnat Khotkevych (1920s)”. *Studia Litteraria Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. 2018. V. 13, № 3. P. 155-163.
16. Cherniak Yu. Key topoi of the Ukrainian Shakespearean discourse of the late 19th – mid 20th Century. ”...A sea-change into something rich and strange: Shakespeare Studies in Contemporary Ukraine”. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 61–82.
17. Chernyak Yu. Shakespeare as a Sovietism: the red lines on the map of the Ukrainian Shakespeareana. *Romanian Shakespeare Journal*. Bucarest, 2013. № 1 (1). P. 12–17.
18. Torkut N. Shakespeare Scholarship in Modern Ukraine: Activity Directions, Challenges and Achievements. *Держава та регіони. Серія “Гуманітарні науки”* / гол. ред. Торкут Н. М. Запоріжжя : КПУ, 2015. № 1. С. 52-54.